षष्ठ्या शब्दस्य शुद्धिः स्यादित्येवं वस्तुपञ्चकम् ।
उक्तं षड्भिः परिच्छेदैर्भामहेन क्रमेण यः ॥"

इति च श्लोकेभ्यो ज्ञायते । तत्र षष्ठ्येति श्लोकद्वयस्य लेख 'इति श्रीभामहालंकारे पाश्चात्त्यः षष्ठः परिच्छेदः' इत्यतोऽग्रे दृश्यते । अयं भामहो महाभाष्यकारात्पतञ्जलेः पश्चात् काव्यादर्शकाराद् दण्डिनः पूर्वं संभवतो विदर्भेषु तदासन्नेषु वा देशेषु बभूव । यस्मादेष 'समुदायार्थशून्यं यत्तदपार्थकमिष्यते । दाडिमानि दशापूपाः षडित्यादि यथोदितम् ।' (४ परि. ८ श्लो.) इति महाभाष्योक्तं[1] दशदाडिमादिवाक्यमुपन्यस्तवान् । दण्डी च काव्यादर्शे भामहग्रन्थं गृहीतवान् (भू. मि. २४ पृ.) भामहेन वररुचिकृतस्य प्राकृतव्याकरणस्य (प्राकृतप्रकाशस्य) वृत्तिरपि विरचिता । भामहालंकारस्य भामहविवरणं भट्टोद्भटेन[2] विरचितमिति प्रतीहारेन्दुराजलेखतो ज्ञायते ।

अस्मिन्भामहालंकारे (काव्यालंकारे) द्वितीयतृतीयपरिच्छेदयोरलंकृतयो विवेचिताः । तत्र द्वितीये 'अनुप्रासः सयमको रूपकं दीपकोपमे । इति वाचामलंकाराः पञ्चैवान्यैरुदाहृताः ॥ ४ ॥' इत्युद्दिश्यैषां विमर्शः । इह 'स्वरूपवर्णविन्यासमनुप्रासं प्रचक्षते' इत्यनेन 'उपनागरिकानुप्रासः बुध्यते । ग्राम्यानुप्रासमन्यत्तु' इत्यनेन ग्राम्यानुप्रासस्तु स्फुटः । एवं भामहमतेऽनुप्रासद्वयम् । परुषा, उपनागरिका, ग्राम्येति तिस्रो वृत्तयः । ग्राम्यैव उद्भट—मम्मटादिभिः कोमलेति व्यपदिष्टा । एवं वृत्तीनां त्रैविध्ये तदुपारूढतया परुषानुप्रासादयस्त्रयोऽनुप्रासा अप्युद्भटमते व्याख्याताः । उक्तं चोद्भटेन प्रथमवर्गे 'सरूपव्यञ्जनन्यासं तिसृष्वेतासु वृत्तिषु । पृथक्पृथगनुप्रासमुशन्ति कवयः सदा ॥' इति । अथ यमकम् 'आदिमध्यान्तयमकं पादाभ्यासस्तथाऽऽवली । समस्तपादयमकमित्येतत्पञ्चधोच्यते ॥' इत्यनेन पञ्चविधमुक्तम् । द्विविधं रूपकम् । त्रिविधं दीपकम् । उपमा, उपमाया हीनत्वादयः सप्त दोषाः । इत एव काव्यालंकारसूत्रेषु वामनेन, काव्यप्रकाशे मम्मटेनोपमादोषा गृहीताः । उपमाप्रसङ्गेन प्रतिवस्तूपमा निर्दिष्टा, मालोपमा सूचितेति पञ्चालंकारी । अयं विषय उद्भटालंकारे प्रथमवर्गे, तत्र उपमा व्याकरणप्रवणा विस्तीर्य निरूपिता । इत उपमाया बहवः प्रकारा मम्मटेन गृहीताः ।

पुनश्च द्वितीये—'आक्षेपोऽर्थान्तरन्यासो व्यतिरेको विभावना । समासातिशयोक्ती च षडलंकृतयोऽपराः ॥ ६७ ॥' इत्युद्दिश्यासां विमर्शः । इह द्विविध आक्षेपस्ततो यथोद्देशमर्थान्तरन्यासप्रभृतयः पञ्चालंकाराः । इति षडलंकारीं लक्षयित्वा तदवसाने—'सैषा सर्वैव वक्रोक्तिरनयार्थो विभाव्यते । यत्नोऽस्यां कविना कार्यः कोऽलंकारोऽनया विना ॥ ८६ ॥ हेतुश्च सूक्ष्मो लेशोऽथ नालंकारतया मतः ।

---

१. 'अर्थवत्—' (१।२।४५) सूत्रभाष्ये ॥ २. भट्टोद्भटः कश्मीराधिपतेर्जयापीडस्य सभायामासीद्—इति 'विद्वान् दीनारलक्षेण प्रत्यहं कृतवेतनः । भट्टोऽभूदुद्भटस्तस्य भूमिभर्तुः सभापतिः ॥' इति राजतरङ्गिणीतो व्यक्तम् (४ त. ४९५ श्लो.) । जयापीडस्तु ७५५ खिस्ताब्दात् ७८६ खिस्ताब्दपर्यन्तं काश्मीराञ्शशास ॥